

GLOBAL EKOLOGIK SIYOSATDA XALQARO

TASHKILOTLARNING ROLI

Ilmiy rahbar: **Muqimjon Qirg'izboyev**

Siyosiy fanlar doktori, professor

Madina Rahmonova Shuhrat qizi

O'zbekiston Jurnalistika va Ommaviy

kommunikatsiyalar universitetining

2-kurs magistranti

rahmonovamshq@gmail.com

+998919651674

Annotatsiya: Ekologik xavflar jahon tizimining barcha jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va saqlash jarayonlari xalqaro hamda milliy xavfsizlikning muhim elementlari sifatida e'tirof etiladi. Barqaror rivojlanishga erishish shartlaridan biri atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida xalqaro huquqiy standartlarni belgilash va ularga rioya qilishdir. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash mas'uliyati har bir davlatga alohida yuklangan, ammo ekologik siyosatni yagona jabha sifatida olib borish butun xalqaro hamjamiyat tomonidan ta'minlanishi kerak, chunki faqat umumiy bitta yo'nalishda harakat qilish orqali atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish mumkin.

Kalit so'zlar: Ekologik siyosat, xalqaro tashkilotlar, hukumat, konvensiya, BMT, Xalqaro Ekologik Fond, UNEP, UNDP, iqlim o'zgarishi, atrof-muhit.

Kirish: Ekologik siyosatning rivojlanishi bo'yicha xalqaro tashkilotlar muhim rol o'ynaydi. Ular turli mamlakatlar o'rtasidagi ekologik masalalarga doir hamkorlikni rag'batlantiradi, qo'llab-quvvatlaydi hamda tartibga soladi.

Global Atrof-Muhitni Boshqarishning Tashkiliy Tarmog'i (GEG—Global Environmental Governance) sayyoramizning ko'p qirrali va bir-biriga o'xshash ekotizimlarning murakkabligini aks ettiradi. 1970-yillarda xalqaro maydonga chiqqan

atrof-muhit muammolari bir qator yangi xalqaro tashkilotlar tomonidan hal etila boshlandi, ularning aksariyati Birlashgan Millatlar Tashkilotiga tegishli. Ba'zilariga, masalan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturiga (UNEP) keng vakolat berilgan bo'lsa, boshqalari Jahon Meteorologiya Tashkiloti (WMO) yanada aniqroq muammo sohasiga e'tibor qaratgan va o'zlarining tegishli subyektlari uchun muhim vakolatlarga ega bo'lgan. Sovuq urush tugaganidan keyin xalqaro ekologik tashkilotlarning yuksalishi to'xtovsiz davom etdi. Shunga qaramay, yangi institutlar allaqachon institutsionallashgan kontekstda hayotga kirdi: boshqaruv va muvofiqlashtirishning ba'zi dolzarb vazifalari allaqachon ajratilgan va yangi kelganlar ko'pincha tashkiliy parchalanish tendensiyasining kuchayishiga hissa qo'shgan.

Xalqaro tashkilotlarni namunasi sifatida BMTning Atrof-Muhit Dasturi (UNEP), Jahon Tabiatni Muhofaza Qilish Fondi (WWF), Butunjahon Atrof-Muhit Fondi (GWF), Xalqaro Tabiatni Muhofaza Qilish Ittifoqi (IUCN) va boshqa ko'plab tashkilotlarni keltirish mumkin. Ular atrof-muhit muhofazasi siyosatini rivojlantirish va amaliyotda qo'llashda muhim rol o'ynaydilar. Bugungi kunda dunyoda ekologik muammolar bilan shug'ullanuvchi yuzdan ortiq turli xalqaro tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Shakllanish predmetiga qarab olimlar ularni quyidagi turlarga ajratadilar:

- 1) BMTning ixtisoslashgan muassasalari va organlari;
- 2) BMT dasturlari va komissiyalari;
- 3) Xalqaro ekologik tashkilotlar (Sarapina, 2019, 45-bet).

Birlashgan Millatlar Tashkiloti homiyligidagi global ekologik konferensiyalar

Xalqaro tashkilotlar siyosiy bo'shliqdan paydo bo'lmaydi va ular odatda milliy hukumatlarning ekologik muzokaralar olib borishi va amalga oshirishidagi yordamiga tayanadi. Biroq global miqyosda faoliyat yurituvchi asosiy ekologik tashkilotlarni o'zida mujassam etgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti tizimi, shubhasiz, uning a'zolari

uchun oddiy “vosita” emas, xususan, uning institutlari yoki konferensiyalari o‘z-o‘zidan muhim faktor hisoblanadi.

Bennett va Oliver (2002: 25-26) ta’kidlaganidek, “Agar atrof-muhitga oid siyosat tartibga solinib rivojlangan bo‘lsa, ular so‘nggi o‘ttiz yil ichida BMT komissiyalari va konferensiyalari tomonidan o‘rnatilgan diplomatik va huquqiy asosda sodir bo‘lgan”. Odatda majburiy bo‘lmagan “yumshoq kuch”ning elementlari sifatida talqin etiladigan me’yorlar, tamoyillar va harakat rejalarining izchil to‘planishi 1972-yilda Stokgolmda bo‘lib o‘tgan BMTning Inson va Atrof-muhit (UN Conference on the Human Environment) bo‘yicha konferensiyasidan (UNCHE) boshlandi. Rivojlanayotgan dunyoning iqtisodiy rivojlanish uchun (Imber 1996) potentsial oqibatlari haqidagi xavotirlariga qaramay, sammit asosan “birinchi avlod” ekologik muammolarini o‘rgandi. UNEPni yaratishdan tashqari, Stokgolm atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlarning batafsil harakat rejasini, 26 tamoyildan iborat siyosiy deklaratsiyani ishlab chiqdi va milliy siyosatchilarga haqiqiy turtki berdi, bu ko‘pincha milliy atrof-muhit vazirliklarining shakllanishiga olib keldi.¹

1992-yilga kelib, Stokgolm konferensiyasidan keyin – BMTning Atrof-muhit va rivojlanish bo‘yicha konferensiyasi (UNCED) chaqirilganda, ikki qutbli dunyo endigina o‘z nihoyasiga yetgan edi. Rio-de-Janeyroda bo‘lib o‘tgan “Yer sammiti”da optimizm va harakatga chanqoqlik sezildi va bunday his-tuyaular kuzatuvchi sifatida kelgan atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha nodavlat notijorat tashkilotlari sonining ko‘payishi bilan cheklanib qolmadi. “Yadroviy Armageddon qo‘rquvi “Global atrof-muhit o‘zgarishi”ga almashtirildi”²

Bundan tashqari, 1987-yilda atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablarini birlashtirishga intilayotgan barqaror rivojlanish konsepsiyasi Brundtland hisobotida ommalashtirildi, shubhasiz, u “UNCEED markaziy mafkurasi”ni³ o‘zida mujassam etgan va u Rio deklaratsiyasida mavjud bo‘lgan 27

¹ Chasek 2000: 3)

² Vogler (2007: 435)

³ Imber 1996: 139

tamoyilni qamrab olgan. Bundan tashqari, muzokarachilar 700 betlik majburiy bo'lmagan harakatlar rejasi bo'lgan "Kun tartibi 21"ni ishlab chiqdilar, u o'sha paytdan beri barcha hukumat darajalarida atrof-muhit siyosatini ishlab chiqishda davom etmoqda.⁴

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP)

UNEP haqli ravishda BMT tizimidagi ekologik faoliyatning asosiy qismi sifatida qaraladi. Uning 35 yillik uzoq tarixi bir qator inqirozlar, e'tiborga molik yutuqlar va qayta tuzilgan yo'nalishlar bilan ajralib turadi. U 1972-yilgi Stokgolm konferensiyasi va BMT Bosh Assambleyasining 2997-sonli rezolyutsiyasi mahsulidir, yangi agentlik mohiyatan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (BMTTD) asosida yaratilgan. Hukumatlar boshidanoq ekologik muammolarning o'zaro bog'liqligini tan oldilar.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UNEP) atrof-muhit bo'yicha etakchi global organdir. UNEP missiyasi xalqlar va xalqlarni kelajak avlodlar hayotiga putur yetkazmasdan hayot sifatini yaxshilashga ilhomlantirish, xabardor qilish va imkon berishdir. 50 yildan ortiq vaqt davomida UNEP hukumatlar, fuqarolik jamiyati, xususiy sektor va BMT tuzilmalari bilan insoniyatning ozon qatlamini tiklashdan tortib, dunyo dengizlarini himoya qilish va yashil, inklyuziv iqtisodiyotni rivojlantirishgacha bo'lgan eng dolzarb ekologik muammolarni hal qilishda ishladi.

UNEP iqlim o'zgarishi, tabiat va biologik xilma-xillikning yo'qolishi va ifloslanishi kabi uch karra sayyoraviy inqirozning asosiy sabablarini o'rganish orqali transformatsion o'zgarishlarni amalga oshirmoqda.

UNEP ishi mamlakatlarga past uglerodli va resurslardan tejamkor iqtisodiyotga o'tishda yordam berishga, atrof-muhitni boshqarish va qonunchilikni mustahkamlashga, ekotizimlarni himoya qilishga va siyosiy qarorlar qabul qilish

---

⁴ Chasek 2000: 4

uchun dalillarga asoslangan ma'lumotlarni taqdim etishga qaratilgan. Ilg'or ilm-fan, muvofiqlashtirish va targ'ibot orqali UNEP o'zining 193 a'zo davlatini barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va tabiat bilan uyg'unlikda yashash uchun qo'llab-quvvatlaydi.⁵

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (UNDP)

Garchi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (BMTTD) na mandatda, na amalda asosan atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan bo'lsa-da, loyiha darajasida bog'liq muammolarni hal qilish uchun uning moliyaviy ahamiyati muhimdir. 2005-yilda Dasturning 3 milliard dollarlik portfelining 11 foizi "Energiya va atrof-muhit" yorlig'i ostidagi loyihalarga sarflangan bo'lib, bu 326 million dollarga teng (UNDP 2006: 4) – bu xuddi shu davr uchun UNEP tomonidan ajratilgan mablag'dan ko'proqdir. BMTTD 1965-yil noyabr oyida BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan rezolyutsiyadan boshlangan. Unga bugungi kunda qashshoqlikka barham berish, demokratik boshqaruv, inqirozlarning oldini olish va rivojlanishni o'z ichiga olgan asosiy maqsadlarga erishish maqsadida rivojlanayotgan mamlakatlarda salohiyatni oshirishga yordam berish mandati berilgan.⁶

BMTTDning ekologik roli asosan uning global moliyalashtirish mexanizmlarini, xususan, Monreal protokolining ko'p tomonlama jamg'armasi yoki o'zaro faoliyat sohasi bo'lgan Global ekologik fond (GEF)ni amalga oshiruvchi agentlik vazifasi bilan belgilanadi. Ilk moliyalashtirishning 30 foizini olgan BMTTD rivojlanayotgan mamlakatlarda ozon qatlamini yemiruvchi moddalardan bosqichma-bosqich voz kechishda texnik yordam, to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar, texnik-iqtisodiy asoslash va ko'rgazmali loyihalar orqali qo'llab quvvatlaydi.⁷ BMTTD GEFda shu paytgacha 155 dan ortiq rivojlanayotgan mamlakatlarda 1750 ta loyihani qo'llab quvvatlagan. Bunday loyihalarni moliyalashtirish uchun 2005-yilning o'zida BMTTD GEFga 284,5 million

⁵ <https://www.unep.org/who-we-are/about-us>

⁶ Biermann va Bauer 2004: 7

⁷ DeSombre 2006: 115

dollar ajratdi, shu bilan birga hukumatlar va homiylar tomonidan birgalikda moliyalashtirish uchun 1,02 milliard dollar jalb qildi (UNDP 2006: 16). Dastur mashhur ekologik tashabbuslarni ham uyushtiradi, masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda ekologik ma'lumotlarni saqlash va tarqatish bo'yicha Capacity 21 dasturi yoki Xitoyda uglerod savdosining pilot sxemasini o'rnatish uchun 2007-yil fevral oyida boshlangan 1,7 million dollarlik MRM Carbon tashabbuslarini misol qilib keltirsak bo'ladi.

Global ekologik fond (GEF)

Global Atrof-muhit fondi (GEF) biologik xilma-xillikning yo'qolishi, iqlim o'zgarishi va ifloslanishga qarshi kurashish hamda quruqlik va okean salomatligini qo'llab-quvvatlashga bag'ishlangan ko'p tomonlama fondlar oilasidir. Uning moliyalashtirilishi rivojlanayotgan mamlakatlarga murakkab muammolarni hal qilish va xalqaro ekologik maqsadlar sari harakat qilish imkonini beradi. Hamkorlik integratsiya va inklyuzivlikka qaratilgan 186 a'zo hukumatni, shuningdek, fuqarolik jamiyati, tubjoy xalqlar, ayollar va yoshlarni o'z ichiga oladi. So'nggi o'ttiz yil ichida GEF 26 milliard dollardan ortiq moliyalashtirdi va mamlakat tomonidan boshqariladigan ustuvor loyihalar uchun 149 milliard dollarni jalb qildi. Jamg'armalar oilasiga Global atrof-muhit trust fondi, [Global biologik xilma-xillik asoslari fondi](#) (GBFF), [eng kam rivojlangan mamlakatlar jamg'armasi](#) (LDCF), [iqlim o'zgarishi bo'yicha maxsus fond](#) (SCCF), [Nagoya protokolini amalga oshirish fondi](#) (NPIF) kiradi.⁸

1991-2004 yillar oralig'ida GEF jami 6,8 milliard dollar miqdorida grantlar ajratdi va hukumatlar, xalqaro tashkilotlar va xususiy tashkilotlar tomonidan qo'shma moliyalashtirish uchun yana 24 milliard dollarni jalb qildi. Ushbu manbalar yordamida Fond 160 dan ortiq rivojlanayotgan va iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarda 1900 dan ortiq loyihalarni qo'llab-quvvatladi. Bu pulning yarmidan ko'pi Rio

⁸ <https://www.thegef.org/who-we-are>

konvensiyasidagi ikki asosiy yo‘nalish – biologik xilma-xillikni yo‘qotish va iqlim o‘zgarishi sohalariga sarmoya qilingan. GEFning boshqa to‘rtta asosiy sarmoya obyektlari: xalqaro daryolar, ozon qatlamining yemirilishi, yerning degradatsiyasi va doimiy organik ifloslantiruvchi moddalardir.⁹

Xulosa

Ushbu maqolada tasvirlangan xalqaro organlar va agentliklar bir nechta jihatlar, jumladan, vakolatlarining kengligi (atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish yoki atrof-muhitga oid bo‘lmagan muammolar), shuningdek, kun tartibi va asosiy siyosat yondashuvi (moliyalashtirish, texnik yordam, qoidalarni o‘rnatish yoki qoidalarni qo‘llash va boshqalar)ni qisqacha bayon etdi. Yana bir o‘ziga xos mezon – bu tashkilotlarning Birlashgan Millatlar Tashkilotiga aloqadorligidir. Shunisi qiziqki, ularning barchasi turli rollarda bo‘lsa-da, qandaydir tarzda BMT tizimi bilan bog‘langan. Shunday qilib, global atrof-muhitni boshqarishda kuzatilayotgan turli xil tashkilotlar asosan BMTning atrof-muhitni muhofaza qilish mexanizmining murakkabligidan kelib chiqadi, bu esa o‘z navbatida “ekologik muammolarning murakkabligi va xilma-xilligini aks ettiradi” (WRI 2003: 141). Shubhasiz, platformalarning xilma-xilligi ko‘plab afzalliklarni keltirib chiqardi, jumladan: atrof-muhit muammolari va siyosatlari haqida xabardorlikni oshirish va ma’lumotni ishlab chiqarish, olimlar va nodavlat-notijorat tashkilotlarining tajribasini safarbar qilish, xalqaro muzokaralar forumlarini taqdim etish, xalqaro ekologik huquqqa muhim hissa qo‘shish va rivojlanayotgan mamlakatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatini amalga oshirish uchun imkoniyatlarni yaratish va boshqalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Thomas, U. O. 2004. UNEP 1972-1992 and the Rio Conference. *EcoLomic Policy and Law: Journal of Trade and Environment Studies*, 4 (Special Issue).

⁹ <http://www.gefweb.org> [03/04/2007]

2. UNDP (United Nations Development Programme). 2006. *Global Partnership for Development. UNDP Annual Report 2006*. New York, NY: UNDP.
<http://www.undp.org/publications/annualreport2006/english-report.pdf> [03/04/2007].
3. UNEP (United Nations Environment Programme). 2007. *UNEP 2006 Annual Report*. Nairobi, Kenya: UNEP. URL=
http://www.unep.org/pdf/annualreport/UNEP_AR_2006_English.pdf
[03/04/2007].
4. Vogler, J. 2007. The International Politics of Sustainable Development. In *Handbook of Sustainable Development*, eds. G. Atkinson, S. Dietz and E. Neumayer, 430-446. Cheltenham: Edward Elgar.
5. Wagner, L. M. 2005. A commission will lead them? The UN commission on sustainable development and UNCED follow-up. In *Global Challenges: Furthering the Multilateral Process for Sustainable Development*, eds. A. C Kallhauge, G. Sjöstedt and E. Corell, 103-122. Sheffield: Greenleaf.
6. Werksman, J. 2001. Greenhouse-gas emissions trading and the WTO. In *Interlinkages: the Kyoto Protocol and the International Trade and Investment Regimes*, ed. W. B. Chambers, 153-190. Tokyo, Japan: United Nations University Press.
7. WRI (World Resources Institute) 2003. *World Resources 2002-2004 – Decisions for the Earth: Balance, Voice, and Power*. Report produced in collaboration with UNDP, UNEP, and the World Bank. Washington, DC: WRI.
8. Young, Z. 2002. *A New Green Order? The World Bank and the Politics of the Global Environment Facility*. London: Pluto Press.
9. Zelli, F. 2006. The World Trade Organization: Free Trade and its Environmental Impacts. In *Handbook of Globalization and the Environment*, eds. K.V. Thai, D. Rahm and J. D. Cogburn, 177-216. London, UK: Taylor & Francis.